

Ivan Karamazov poémája Vaszilij Rozanov vallásbölcseletének kontextusában

VASZILIJ VASZILJEVICS ROZANOV: *DOSZTOJEVSKIJ – A NAGY INKVIZÍTOR LEGENDÁJA. EGY KRITIKAI KOMMENTÁR KÍSÉRLETE*, FORD. PATKÓS ÉVA

Az irodalom és a filozófia szoros közelsége az orosz kultúra egyik specifikuma. A filozófia és az irodalom közötti kapcsolat kifejeződik a filozófusok szépirodalom iránti érdeklődésében, emellett az egyes művészi megoldások (metaforák, szimbólumok) a 20. századelő filozófiájának integráns részét képezik. A filozófiai diskurzus a szépirodalom keretein belül bontakozik ki, filozófia és irodalom egybefonódása stilisztikai kapcsolatot is jelent, amint azt Kiss Lajos András *Töprengések az orosz filozófia sajátosságairól* című tanulmányában megállapítja [*Jelenlét – Filozófiai Tanulmányok* 3. Szeged, 1994, 134–150.].

A 20. századelő orosz vallásbölcseletoinek esszéiben visszatérő témaként szerepel a Dosztojevszkij-regények alapkérdései közül például a szabadság megélése vagy a bűnösség problematikája, illetve az író kereszténységisménye. Nyikolaj Bergyajev *Dosztojevszkij világszemlélete* című kötetében vagy Vlagyimir Szolovjov az *Előadások az Istenemberségről*, a *Három emlékbeszéd Dosztojevszkijről* és *Az Antikrisztus története* című esszéiben a fenti témákhoz egyaránt a Dosztojevszkij-regények aspektusában közeledik.

Vaszilij Rozanov (1856–1919), az ezüstkornak is nevezett orosz századelő kiemelkedő gondolkodója munkásságának is meghatározó eleme a Dosztojevszkij-életmű értelmezése. Rozanov korának egyik legeredetibb írója, metafizikája unikális, valójában semmiféle irányzatba sem sorolható be. Filozófiájának elemzésekor a tartalom és a nyelvezet egyaránt figyelmet érdemel. Műveiben tudatosan provokálta az orosz társadalmat, a hétköznapi erkölcs bírálata mellett a keresztény morállal szemben is kritikus hangot ütött meg. Organikus gondolkodó, aki nem riadt vissza az egymásnak ellentmondó nézetek párhuzamos képviselésétől sem.

Írásaiban visszatérő témaelem az Isten–ember-viszony, de emellett számos más problémakörre is fókuszál, mint például az intimitásra, a nemiség misztikájára. Az egymástól látszólag távol eső tárgykörök Rozanov bölcseletében azonban sokszor egyidejűleg vannak jelen [Pjotr Petrovics Aprisko: *Az orosz filozófia története*, ford. Goretity József, Osiris, Bp., 2007, 553–562.]. Életművének sokszínűségét példázza, hogy a szerző reflektált társadalmi és politikai jelenségekre is. Azonban még szülőhazájában is alig ismert politikai publicistaként. Az orosz és a lengyel értelmiség közötti polémiáról szóló elképzeléseiről például bővebben olvashatunk Andrzej Nowak *Az orosz birodalom áldozatai – a birodalom mint áldozat* című kötetének „*A lengyel értelmiség orosz szemmel. Vaszilij Rozanov észrevételei*” című tanulmányában. [Ford. Pálfalvi Lajos – Reiman Judit, Örökség Kulturpolitikai Intézet, Bp., 2022, 107–122.].

A filozófus művei közül magyar nyelven korábban csak *A kereszténység helye a történelemben* és a *Korunk apokalipszise* című esszék jelentek meg, éppen ezért *A Nagy Inkvizitor legendája* című kötet fordítása hiánypótló, különös tekintettel arra, hogy Rozanov egyik legmeghatározóbb alkotásáról van szó. A mű jelentőségére hívja fel a figyelmünket az a tény is, hogy *A Karamazov testvérek* „A nagy inkvizitor” című fejezete a vallásbölcseleti könyvének orosz megjelenésétől [1891] kezdődően – rozanovi szóhasználatlaltal – legendaként van jelen az orosz kultúrában.

Rozanov kezdetben filozófiával foglalkozott, első könyve *A megtérésről. Kísérlet a tudomány mint teljes tudás természetének, határainak és belső felépítésének vizsgálatára* címet viseli, amely az orosz értelmiség körében nem váltott ki jelentős visszhangot. A bölcseleti könyvének sikertelensége miatt az irodalomkritika és a publicisztika felé fordult, így született második könyve, amely *A Karamazov testvérek* című Dosztojevszkij-regény „A nagy inkvizitor” című fejezetéhez fűzött kommentár. Művének alapja a regénybeli Ivan Karamazov poémája „hősenek”, az Inkvizitornak Krisztushoz intézett vádbeszéde. A filozófiai esszé 1891-ben a *Russzkij vesztnyik* című folyóirat 1–4. számában jelent meg, ismertséget hozva a szerzőnek.

Noha a kommentár középpontjában *A Karamazov testvérek* egyetlen fejezete áll, Rozanov az interpretációját tágabb kontextusba helyezi, és a Dosztojevszkij-életmű egésze foglalkoztatja. *A Karamazov testvéreket* megelőző prózaszövegek főhőseit „előkészítő jellegű” alakoknak tekinti, úgy véli, hogy a *Legenda* „őrzi az író legbensőbb eszméjét, mely nélkül Dosztojevszkij nem csak ezt a regényt nem írta volna meg, hanem sok más művét sem” [10.]. Ivan Karamazov alakjában felfedezi Raszkolnyikov és Szvidrigajlov [*Bűn és bűnhődés*], valamint Nyikolaj Sztavrogin [*Ördögök*] és Verszilov [*A kamasz*] jellemvonásait. Aljosa Karamazov prototípusának pedig Miskin herceget [*A félkegyelmű*] tekinti. Az utóbbi szereplők között kapcsolati pont az ártatlanság, bár Rozanov szerint Miskin herceget passzivitása mégis megkülönbözteti a derűs, a világ tevékeny alakítására törekvő Aljosától.

A Nagy Inkvizitor legendáját a perspektíva folyamatos szűkítése jellemzi. Az első fejezetekben a szerző visszatér ahhoz a közismert gondolathoz, miszerint az orosz irodalom Gogoltól ered, bár véleménye szerint „helyesebb volna úgy fogalmazni, hogy irodalmunk teljes mértékben Gogol tagadása, a vele folytatott harc” [18.]. Rozanov úgy véli, hogy az aranykor szerzőit összekapcsolja, hogy „csakis a való étellel foglalkoz[na]k” [19.], azonban, ha a belső tartalomra fókuszálunk, akkor véleménye szerint látnunk kell, hogy a Gogol „vélt örökösei” által ábrázolt világ teljesen eltér attól, „amit Gogol látott és ábrázolt” [19.]. Ugyanis, míg Gogol a külső formákra fókuszál, a hétköznapi életet ábrázolja, addig Dosztojevszkij „csakis az emberi lelket, annak megfoghatatlan rejtekeivel és finom árnyalataival” [18.]. A filozófus Dosztojevszkij művészetének nagyságát abban látja, hogy elsőként ír „arról az életről, mely tovább lüktethet, bármilyen fojtogató formát ölt, ő szólt elsőként a legelviselhetlenebb feltételek között megőrzött emberi méltóságról” [25.].

A klasszikus irodalom alkotóiról a fentiekhez hasonló, ellentétpárokban, kiélezett oppozíciókban való gondolkodás több századeleji, filozófia és irodalom határán álló megközelítés sajátja. Mint például Dmitrij Merezszkovszkijé is, az ezüstkor másik nagyhatású bölcseletijéé, akit szintén mélyen foglalkoztatott az író lélekábrázolásának újszerűsége. *Tolsztoj és Dosztojevszkij* című esszéjének alaptézise szerint: „Tolsztoj

a test, Dosztojevszkij a lélek titoklátója”, vagyis a Dosztojevszkij-életmű egyik fő erénye a lélek analitikus feltárása. [L. Dmitrij Merezszkovszkij: *Tolsztoj és Dosztojevszkij*, illetve Török Endre a Merezszkovszkij-esszéhez fűzött előszavát. Török Endre, *Az orosz vallásbölcselet virágkora*, ford. Baán István, Vigilia – PPKE Bölcsészettudományi Kar, Budapest – Piliscsaba, 1999, 129–162.]

A merezszkovszkiji regényolvasat – és több, irodalmi témát érintő, ezüstkori filozófiai esszé – jellemző vonása továbbá, hogy a szerző életútja és művei között szoros kapcsolatot feltételez. Ahogyan Rozanov is, aki az első fejezetekben a Dosztojevszkij-regényekhez közeledve a műveket az író személyes sorsával párhuzamban olvassa, így a kommentár elején nem válik el egymástól a szerzői munkásság és az író naplójából [*Az író naplója*] feltáruló egyéni életút. Az ötödik fejezettől kezdődően a szenvedés témája kerül a középpontba, illetve a szenvedést követő újjászületés lehetősége, amely motívummal már a *Bűn és bűnhődés* epilógusában is találkozunk. Rozanov szerint Dosztojevszkij voltaképpeni célja az újjászületés ábrázolása, amelyet azonban nem tudott megjeleníteni sem az említett, sem későbbi regényeiben, így legfontosabb feladatát felvázolta ugyan, de nem teljesítette.

A szenvedés hosszú és impulzív tárgyalása a kritikai kommentár egyik alappillérenek tekinthető. A téma kapcsán Rozanov idézi Ivan kijelentését, aki Isten világát nem tartja elfogadhatónak az értelmetlen erőszak jelenléte miatt. Aljosával folytatott dialógusában Ivan az Istennel szembehelyezkedő pozíciójának az okát a gyermeki szenvedés értelmezhetetlenségével magyarázza. Dosztojevszkij a regényben a szenvedést az egyes történelmi folyóiratokból megismert, valós, kegyetlen történetekkel prezentálja. Az ábrázolás tárgyát jelentő események közül Rozanov kiemeli a törökök gyermekekkel szembeni kegyetlenkedéseit, amivel a bölcselet szerint Dosztojevszkij „együtt szenved” [75.]. Felidézi a gyermeküket bántalmazó Kroneberg úr és Zsezing úrhölgy perét is, amely jelenet a regény „Lázadás” című fejezetében és az író naplójában egyaránt megtalálható. Valamint részletesen ír arról a műben szereplő eseményről, amikor egy nyolcéves fiút kutyák marcangoltak halálra. A filozófus mintegy „folytatja” a regény szereplőjének szövegét: „Te, Aki természetembe oltottad embertársaim gyöttrésének alantas vágyát, s e vágy erejével kitépted és megkínóztad gyermekeimet, miért ajándékoztad nekem az irántuk érzett szeretetet, mely még Ellened is fellázad?” [87.]. A szenvedés művészi rajzolatát Rozanov összekapcsolja saját vallási meggyőződésével, kilép az irodalomkritika műfaji keretei közül, és a teológiai okfejtés kerül előtérbe az elemzői pozícióval szemben. A gyermeki szenvedés jelenléte cáfolni látszik a vallásos szemlélet azon elemét, amely szerint Isten igazsága mindig győzedelmeskedik. Az isteni igazság végső győzelme lehetséges ugyan, de – a *Legenda* tanúsága szerint – „nincs többé rá szükség, az ember nem fogadja már el” [89.]. Rozanov a *Legenda* tragikus elemét épp ebben a motívumban, nem Isten tagadásának, hanem a Tőle való elfordulásnak az ábrázolásában véli felfedezni.

A filozófus a gyermeki szenvedés valóságából következően a csodatévő Krisztus cselekedeteinek tárgyalására szintén nagy hangsúlyt fektet: a halott kislány feltámasztásának leírását – amelyet Dosztojevszkij rendkívül élethűen fest meg – összekapcsolja az író személyes tragédiájával, közel három hónapos gyermekének elvesztésével, illetve az ebből a megrázó élményből fakadó vágyálommal.

Rozanov „A nagy inkvizitor” elemzése során keresi a Pravoszlávia helyét a történelemben. Patkós Éva fordító konzekvensen, a rozanovi szöveghez hűen, nagybetűvel írja a „Nyugati Egyház”, a „Pravoszlávia” és a „Katolicizmus” fogalmait, míg a „protestantizmus” kifejezés kisbetűvel szerepel. Az eltérő írásmód oka a szerzőnek az egyes felekezetekhez való viszonyában keresendő. A Nyugati Egyházat a kereszténység „latin felfogásá[nak]” tekinti, a protestantizmust a germán, a Pravoszláviát pedig a görög–szláv értelmezésnek. Úgy véli, hogy a szétesett egyetemes Egyháznak csak az első ága, azaz a Katolicizmus bontakozott ki teljesen. A protestantizmust nem tekinti befejezettnek, individuális jellege miatt. A Pravoszláviának pedig védekeznie kellett a mongoloktól, majd a mohamedán törököktől, így véleménye szerint „titkos belső tartalm[a]” [102.] még nem tudott megmutatkozni. A filozófus arra vezeti olvasóját, hogy a *Legenda* elemzéséhez megfelelő nézőpont megtalálásához tárja fel a keresztény egyházak viszonyrendszerét, valamint vegye figyelembe a 18–19. századi vallásellenes mozgalmakat, amelyek véleménye szerint szintén inspirációt jelentettek az Inkvizitor replikájához.

A kommentár szerzője tudomány és morál kapcsolatáról is elmélkedik az interpretáció részeként. Állítása szerint az egzakt megismerésre törekvő tudomány nem minden esetben tartalmaz erkölcsi alapvetéseket, így szükség esetén bűnös, kegyetlen módszerekkel is él. A pozitívizmuskritika elvezet első, szinte észrevétlenül maradt könyvének egy másik meghatározó gondolatához, miszerint a megértés olykor a tudomány területén kívül keresendő. Gimnazistaként Rozanov rokonszenvvel fordult a pozitívizmus felé, olvasmányai között szerepeltek többek között John Stuart Mill és Herbert Spencer művei. Az egyetemi éve alatt azonban elfordult a pozitívista szemlélettől, mert olyan módszernek tekintette, amely nélküli az analitikus megközelítést. [Vö. Patkós Éva, *Utószó = Vaszilij Rozanov, Dosztojevszkij – A Nagy Inkvizitor legendája. Egy kritikai kommentár kísérlete*, ford. Patkós Éva, Osiris, Bp., 2022, 213–225.]

A kritika tizenhetedik fejezetében a filozófus lezárja „A nagy inkvizitor” elemzését, amelyben mindvégig lelkesedéssel szemléli a mű „hallatlan egységbe forrt bonyolultság[át] és sokszínűség[ét]” [140.]. A bergyajevi Dosztojevszkij-értelmezéshez [*Dosztojevszkij világszemlélete*] hasonlóan, Rozanov is a regényt átszövő oppozíciók sokaságára lesz figyelmes. Az ember iránti szeretet és megvetés antagonizmusát, a „végtelen szkepticizmus” és a „lángoló hit” szembenállását a regény csodálatra méltó vonásának tekinti. Véleménye szerint a *Legenda* nem pusztán *A Karamazov testvérekben* foglal el centrális helyet, hanem a teljes Dosztojevszkij-életműben.

A kommentár utolsó harmada már az irodalmi elemzés keretein túllépve nyújt betekintést Rozanov filozófiájának alaptéziseibe, a regényelemzéshez szervesen nem kapcsolódó fejezetek alapjául azonban továbbra is Ivan poémája szolgál. Rozanov az *emberi természet fundamentumát jóságosnak tekinti*, amelynek alapja az *igazság*, a *jó* és a *szabadság* ideálja. Megvalósításuk az ész, az érzés és az *akarát* függvénye. A vallásbölcsele szerint az előbb említett gondolat cáfolja az Inkvizitor vádbeszédének alapjait. Zárógondolataiban az „Istentől elhagyatott”, magányos individuum lelkében dülő, a *fény* és a *sötétség* közötti harcról ír, amely két pólus eredőinek megismerése, és amely a véleménye szerint lehetőséget teremt arra, hogy az ember maga ne legyen „a fény és a sötétség harcának küzdőteré[vé]” [170.].

Rozanov *Dosztojevszkij – A Nagy Inkvizítor legendája* című filozófiai esszéje szuggesztív alkotás, amelyben a bölcsele az irodalomkritikai elemző megközelítésen túllépve, saját filozófiai elképzeléseit tárja az olvasó elé. A műhöz írt utószóban az orosz filozófiai esszé kiváló fordítója, Patkós Éva a vallásbölcsele jegyzeteit olyan ismeretekkel egészítette ki, amelyek a magyar olvasót segítik a szöveg befogadásában, ráirányítva a figyelmet az életmű egészére. Ezáltal válik átélhetővé a rozanovi narráció legfőbb sajátossága, a közvetlenség, amely az olvasót is – Aprisko megfogalmazásával élve – „intim társalgásra” készítheti az Istennel. [*Osiris*]

KÁDÁR ANNA KATALIN

Marosán Tihamér rejtelsei

VINCZE FERENC ÉS CSILLAG ISTVÁN: *AHOL A HEGYI HÓDOK*

Csillag István képzőművész, grafikus, könyvillusztrátor, képregényrajzoló és Vincze Ferenc író, irodalomtörténész, képregénykutató és képregényíró kötetének alapját azok a közösen alkotott képregényeik adják, amelyek a kolozsvári *Helikon* irodalmi folyóiratban jelentek meg 2015 óta, és amelyek pár évvel később egy kolozsvári és egy pécsi kiállítás anyagát is képezték.

A két sorba rendezett, soronként három-négy képkockát tartalmazó, többnyire poénra kihegyezett elbeszélések népszerű komikus képregényes sajtóműfajokat idéznek: terjedelmileg az észak-amerikai eredetű comics strip és francia-belga egyoldalas geg között vannak, hasonlóan némely, a nyomtatott sajtóban megjelent klasszikus holland vagy német nyelvű komikus sorozathoz [például a hajdani Quick hírmagazin komikus bűnügyi sorozatához, a *Nick Knatterton* detektívképregényhez].

Az *Ahol a hegyi hódok* alcíme e kétsoros alkotásokat egy népszerű sajtóműfajhoz is hozzákapcsolja, különösen az eredeti folyóiratközlés környezetében, „a vonal alatt”: a tárcához. A *Tárcaképregények* alcím egyszerre idéz fel egy magyar médiatörténetben is létező sajtóműfajt, illetve jelez kísérletet ennek a műfajnak az újrameghonosítására is. Már az *Új Idők* című „szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilapban” a két világháború között publikáló Mühlbeck Károly fejlécei is tekinthetők tárcaképregényeknek, de a kortárs frankofón képregény egyik legelismertebb rajzolójának, Riad Sattoufnak a tárcaképregény-sorozatai a satirikus *Charlie Hebdo*ban és a *L’Obs* hírmagazinban [korábban *Le Nouvel Observateur*] szintén a műfaj vitalitását jelzik.

A népszerű műfajok felidézése Vincze Ferenc és Csillag István könyvében ugyanakkor együtt jár egy olyan fokú vizuális és elbeszéléstechnikai összetettséggel, grafikai igényességgel és aprólékos, finom kidolgozással, amely inkább az elsősorban albummegjelenésre szánt rövidebb elbeszéléseket és az önéletrajzi graphic noveleket szokta jellemezni. Persze Mühlbeck Károly is gyűjteményes „lécalbumot” adott ki, és Riad Sattouf sem szalasztja el a könyves hordozón való megjelenés lehetőségeit, mégis, az *Ahol a hegyi hódok* talán leginkább a – különböző kontextusokban formátumnak, médiumnak és műfaj[csoport]nak is tekintett – grafikus